

Moslims en media-effecten

BART TOP

Inleiding

Het is een paar weken na 11 september 2001. Bij de Hindoe-omroep OHM melden zich zes Sikhs. Ze klagen over de manier waarop ze sinds de aanslag op straat bejegend worden. Vanwege hun kleding, tulbanden en baarden, ziet het publiek op straat hen aan voor extremistische moslims, hoewel ze niets met islam van doen hebben. Erger is dat op straat regelmatig jongetjes van Marokkaanse afkomst naar hen toekomen. Die raken het liefst even hun kleding aan, om dan enthousiast 'Bin Laden' te roepen en hun duim op te steken. Hoe is het mogelijk dat Sikhs in Nederland van verschillende kanten aangesproken worden op een gebeurtenis die zich op een ander continent heeft afgespeeld? Het kán niet anders dan dat de mensen die op de Sikhs reageren een bepaald beeld hebben meegekregen via de media, of ze zich er nu tegen afzetten of zich ermee identificeren.

Een incident als dit roept een aantal vragen op: Wat voor beelden van moslims ontstaan er in de media? Wat voor effect zou dat kunnen hebben op moslimjongeren? Zou het zelfs kunnen leiden tot een versterking van de politieke islam in Nederland? Dit hoofdstuk brengt in kaart hoe de afgelopen decennia de beelden van moslims in Nederland veranderd zijn onder invloed van gebeurtenissen in het buitenland. Vervolgens vindt een eerste duiding van de effecten van die beeldvorming plaats.

Islamitische revolutie

Moslims vertoeven al geruime tijd in Nederland. Onder de Molukkers die in 1950 naar Nederland kwamen, was een kleine minderheid moslim. Later kwamen er Surinaamse moslims bij, opnieuw een gering aantal. Een grotere groep kwam naar Nederland in het kader van de zogenaamde gastarbeid. Een deel van de Joegoslaven en vrijwel alle Turken en Marokkanen die in de jaren zeventig en tachtig naar Nederland kwamen, behoorden tot de islam. Niet dat de media daar veel aandacht voor hadden. Als de 'gastarbeiders' al aandacht trokken, was dat vaak in het kader van hun verblijfsrecht. De organisaties die hun woordvoerders leverden, waren vrijwel zonder uitzondering bemind door linksgeoriënteerde groepen, die eerder aansluiting zochten bij de socialistische retoriek van die dagen, dan dat zij zich religieus profileerden.

Het is dan ook weinig verbazingwekkend dat er bij de eerste grote crisis rond de politieke islam - tijdens de islamitische revolutie in Iran - geen enkele aandacht is voor de binnenlandse gevolgen. De Nederlandse media volgen de revolutie tamelijk afstandelijk, totdat in 1979 de Amerikaanse ambassade in Teheran bezet wordt. Dan verandert de toon van de berichtgeving. Op het moment dat westerse belangen bedreigd worden, krijgen de media meer aandacht voor het bedreigende karakter van het bewind in Teheran. Niettemin zien de Nederlandse media op dat moment geen reden een relatie te leggen met moslims in het binnenland.

Irritant

Pas tijdens de Rushdie-affaire zal dit dramatisch veranderen. Zodra Khomeiny op 14 februari 1989 een fatwa uitspreekt over Rushdie, is het al geen ver-van-mijn-bed show meer. Rushdie is immers een schrijver die hier in Nederland dan al een grote bekendheid geniet. Zijn boeken liggen in alle boekhandels en bibliotheken. De vertaling van *De Duivelsverzen* is aanstaande. De vraag naar het oordeel van de Nederlandse moslims dringt zich al snel op.

In eerste instantie is er sprake van onderkoelde reacties. Woordvoerders van moslimzijde wijzen het boek af, maar distantiëren zich van Khomeiny's moordoproep. Hoofdredacteur Martin van Amerongen van De Groene Amsterdammer merkt op: 'De reacties uit de Nederlandse moslimgemeenschap zijn veel gematigder dan elders. Er wordt hier niet met messen, noch met krissen gezwaaid.' (*Volkskrant*, 21/2/89)

Als het speciaal voor dit doel opgerichte Islamitisch Landelijk Comité vraagt om een gerechtelijk verbod op de *Duivelsverzen*, roept dit wel wrevel op in de media. De *Volkskrant* vindt dat dit comité weliswaar formeel het recht heeft om een verbod van het boek te vragen, maar acht het bestaan van zo'n recht 'op zich nog geen morele rechtvaardiging'. (*Volkskrant*, 21/2/89) Journalist René ter Steege gaat een stapje verder. De eis van een verbod beëindigt volgens hem 'de illusie dat een lang verblijf in Nederland hen (*de moslims*, bt) zou hebben doordrongen van westerse waarden als de vrijheid van meningsuiting, ook voor je grootste tegenstanders.' (*Parool*, 4/3/89) Zijn conclusie is dat de levenswijze die de islam met zich meebrengt, door velen nu eenmaal als 'irritant of zelfs bedreigend' wordt ervaren.' Gerard van Westerloo verwoordt dat gevoel in de toenmalige Vrij-Nederland-bijlage de Blauw Geruite Kiel als

volgt voor de Nederlandse jeugd: 'Het is alsof nu, plotseling voor het eerst, ontdekt is dat veel mensen van andere herkomst zich heel sterk op hun eigenheid, op zichzelf zeg maar, aan het oriënteren zijn.' (1/4/89)

Vijfde colonne

Echt anders wordt het als enkele honderden demonstranten, voornamelijk in Nederland wonende Pakistanen, op 3 en 4 maart '89 in Den Haag en Rotterdam een pro-Khomeiny demonstratie houden. *De Volkskrant* verslaat de demonstratie nog heel rustig: 'Afgezien van de soms felle discussies, de popverbranding en de doodsoproepen aan het adres van Rushdie, heeft het geheel een ordelijk verloop. De politie heeft dan ook slechts twintig man ingezet om escalatie zoveel mogelijk te voorkomen.' (6/3/89) De televisiebeelden die op die avond alle journaals halen, benadrukken echter bepaald níet de kleine omvang van de demonstraties. Integendeel, de camera's zoemen in op de 'Dood aan Rushdie'-kreten en de beelden van het verbranden van de afbeelding van de schrijver.

In een column voor *NRC-Handelsblad* vergroot ex-televisiecriticus Gerrit Komrij dit televisie-beeld nog verder uit: 'Als één ding duidelijk wordt, nu duizenden mohammedanen schreeuwend en tierend de straat op gaan, dan is het wel het volkomen echec van het multi-raciaal, multi-cultureel beleid dat door de politiek altijd zo werd aangeprezen. (...) De moslimgemeenschap trekt *en masse* door de straten, met woeste kreten als 'Rushdie dood, Allah groot' (...) en in het hart van onze steden woeden, onder politiebegeleiding, krachten die tarten wat ons heilig is of althans behoorde te zijn.' Zijn conclusie is duidelijk: 'We hebben ze als stakkers verwend, en we krijgen ze als wolven terug.' (*NRC* 8/3/89). Opvallend is dat Komrij de kleine groep demonstranten omschrijft als 'de moslimgemeenschap' en de demonstraties aangrijpt om af te rekenen met het 'multicultureel beleid'. Het is wellicht voor het eerst dat in een Nederlands kwaliteitsmedium zo heftig het perspectief van 'wij-Nederlanders' tegenover dat van 'zij-moslams' neergezet wordt.

Jan Blokker maakt in het VPRO-programma *Diogenes* het perspectief nog mondialer en fataler: 'De derde wereldoorlog zal misschien gaan tussen de gelovigen en de ongelovigen, tussen de schrijvers en de schriftgeleerden.' (12-3-89) Eerder had hij zich al afgezet tegen mensen die probeerden te begrijpen waarom moslams gegriefd zouden zijn over *De Duivelsverzen*. Blokker voelde er helemaal niets voor om begrip te hebben 'voor Mohammedanen die ambassades bestormen, op de maat in woede uitbarsten, zinloze heilige oorlogen uitvechten, boeken verbranden en executiepelotons op het vliegtuig zetten.' (*NRC* 17/2/89)

De bekende staatrechtsgeleerde Couwenberg zet op de opiniepagina van *NRC-Handelsblad* de laatste stap. Hij roept op tot verzet tegen de in Europa verblijvende moslams: 'In de Rushdie-affaire hebben orthodoxe moslams in westerse landen zich in alle openheid ontpopt als een vijfde colonne van de grote leider van het islamitische extremisme, Khomeiny. Zoals we ons, zij het erg laat, te weer hebben gesteld tegen fascistische krachten en daarna tegen communistische expansiedrang, zo is er nu alle reden het islamitisch fundamentalisme duidelijk de wacht aan te zeggen en onvervaard op te komen voor fundamentele westerse verworvenheden, die in de loop der historie hun

waarde hebben bewezen.' (NRC, 21/3/89)

Een dergelijke taal over moslims was in Nederland eerder vooral voorbehouden aan extreem-rechts. Dat valt op. *Het Parool* signaleert dat de veroordeling van Rushdie geleid heeft tot de teloorgang van een taboe: 'De Rushdie-affaire heeft in Nederland heel wat losgemaakt. Opeens wordt er hardop gekankerd op 'de islamieten' en niet alleen in extreem-rechtse kring. Een taboe op kwaadspreken lijkt gesneuveld.' (*Het Parool*, 18/3/89)

Een aparte rol in dit koor van persstemmen is voorbehouden aan Mohammed Rasoel. Hij duikt voor het eerst op in NRC-Handelsblad op de opiniEPagina. De redactie introduceert hem als de in Iran geboren en in de islamitische wereld getogen auteur, die werkt aan het boek *De Ondergang van Nederland*. Als voorproefje vertelt Rasoel 'van binnenuit' wat Nederland van de moslims kan verwachten: 'Er leven miljoenen Khomeiny's in de wereld waar de Nederlanders zo weinig van weten. Maar wie blijft zitten slapen vormt een ideaal doelwit. In mijn boek zal ik vertellen hoe Nederland er over twintig jaar uitziet. Maar pas op: in sommige situaties krijg je geen tweede kans. Zes miljoen joden kregen geen tweede kans en ook de totaal uitgeroeide Amerikaanse Indianen niet. Ze hadden het niet zien aankomen.' (NRC 6/3 '89) Enkele maanden later komt het boek van Rasoel uit. Na een zegetocht door de kolommen van de opinietijdschriften en enkele optredens op tv wordt hij ontmaskerd als een Pakistaanse varieté-artiest, al enkele malen veroordeeld wegens zedendelicten. Dat laat onverlet dat de boodschap die hij bracht, overgekomen is. Nog altijd is zijn boek op een extreem-rechtse site op internet een bron van inspiratie.

Morele paniek

Met de dreiging van vernietiging van tolerant Nederland door de aanwezige moslims, heeft de beeldvorming over de islamitische minderheid in enkele weken tijd een zeer negatieve wending genomen. Van nuttige gastarbeiders zijn ze veranderd in een 'vijfde colonne' met een levensgevaarlijke ideologie. In het boek *Rushdie-effecten*, beschrijft Ron Haleber wat er gebeurd is: 'Met de Rushdie-affaire is de plaats die de Derde Wereldbewoner had vanuit westers perspectief verschoven. Zij namen de afgelopen decennia overwegend de rol van slachtoffer in. (...) Sinds de Rushdie-affaire blijven ze in westerse ogen nog steeds een slachtoffer, maar nu van hun ideologische achterlijkheid.'

Media-onderzoeker Teun A. van Dijk vat de situatie wel zeer krachtig samen: 'Er wordt een boek verbrand en een schrijver bedreigd en meer dan een half miljoen mensen in onze samenleving worden voorwerp van hetze.' (NRC 20/3/89) In een scriptie over de media ten tijde van de Rushdie-affaire komt Fokko Minnema tot de conclusie dat er sprake was van 'morele paniek'. Hij onderscheidt tijdens de Rushdie-affaire zes fases. In de eerste is volgens hem de manier waarop moslims beschreven worden eerder 'paternalistisch dan vijandig'. Na de demonstraties ten gunste van Khomeiny, breekt de tweede fase aan. De 'fanatieke en schuimbekkende' moslims op straat wettigen de conclusie dat ook in Nederland 'het' fundamentalisme bestaat. In de derde fase plaatsen politici dit soort reacties buiten de rechtsorde.

De media vergroten gebeurtenissen uit door demonstraties aan 'de' islam toe te schrijven en die te zetten tegenover 'de Nederlandse samenleving'.

Als vervolgens toenmalig VVD-leider Voorhoeve uitspreekt: 'Wie graag in ons vrije land is komen wonen, moet zich aan de wetten van de vrije rechtsstaat houden', zet hij daarmee volgens Minnema de tekortschietende integratie op de agenda. Tenslotte gaat de overheid met 'de' moslims praten, waardoor de gehele moslimgemeenschap 'verantwoordelijk gesteld' wordt voor de ongeregelheden.

De Golfoorlog

De volgende proef op de som voor de binnenlandse relatie tussen moslims en niet-moslims volgt tijdens de Golfoorlog van 17 januari tot 28 februari 1991. Al voorafgaand aan de feitelijke oorlog loopt de spanning op. Wellicht om die reden hebben in december 1990 de media veel aandacht voor de mening van Alexander King, voorzitter van de Club van Rome, die uiting geeft aan zijn angst voor het oprukkende islamitische gevaar. Hij schetst het beeld van een overweldiging van heel Zuid-Europa door een "islamitische golf" uit Noord-Afrika.

Zo gauw de oorlog feitelijk losbreekt, lopen de binnenlandse spanningen snel op. De Palestijnen kiezen voor de kant van Irak, wat betekent dat ook veel Marokkaanse Nederlanders, die zich erg met de Palestijnse zaak identificeren, afwijzend staan tegenover het wapengeweld van de internationale coalitie. Voor veel media is dit in ieder geval een uitgemaakte zaak. Een verslaggever van *Het Parool* stelt bijvoorbeeld de volgende *leading questions* aan een Marokkaan: 'De Marokkaanse bevolking staat toch achter Saddam?' 'Zou u terroristische acties uitvoeren als Saddam het vraagt?' (*Parool* 5/2/91) Het mag dan ook geen verbazing wekken dat een andere krant melding maakt van grote onrust onder veel Marokkanen in Nederland. Er zijn zelfs gezinnen die uit angst voor represailles tijdelijk de wijk nemen naar Marokko.

Het *Algemeen Dagblad* doet diezelfde dag nog een oproep tot redelijkheid: 'Het gaat niet aan mensen te verketteren die begrip opbrengen voor de andere kant van het Golfconflict. De wereldwijde oproep tot terreur jegens westerse doelen slaat in die gemeenschap al helemaal niet aan. Dat zijn redenen temeer om het hoofd koel te houden en juist hier de lieve vrede te bewaren.' Maar Midden-Oosten specialist Harm Botje voorspelt dat het nog erger wordt: 'Nog even en de media praten ons een echte godsdienstoorlog aan: Heilige oorlog hier, fanatieke moslims daar. Het duurt niet lang of 'deskundologen' raden ons via de televisie aan 's avonds onder ons bed te kijken of daar geen fanatieke mohammedaan ligt, het mes blikkerend tussen de tanden.' (*NRC-Handelsblad* 5/2/91)

Als om zijn woorden te illustreren komt het populaire publieksblad *Aktueel* met een uitgebreid fotoverhaal onder de kop: 'Arabieren en hun manieren'. Pagina's lang drukt het bloedige foto's af van onder meer het afhakken van handen in Saoedie-Arabië en andere 'islamitische' gruwelen. Een achterdeurtje tegen eventuele kritiek bouwt de redactie overigens wel in. 'Aktueel zet op een rijtje hoe de buitenwacht nog altijd over Arabieren denkt', formuleerde de redactie slim (*Aktueel* 8, 14-21 februari 1991) Ook Elsevier komt in die tijd met een portfolio onder de titel: Allah in Europa.

Angst

De journalisten Kross en Lahaise schreven een essay over de beeldvorming van moslims in de Golfoorlog. Zij stellen vast: 'De Golfoorlog was al gauw niet uitsluitend een aangelegenheid voor de buitenlandredactie. De aandacht voor de effecten hier te lande betrof meer dan een randje *human interest*. De oorlog heeft ogenblikkelijk een binnenlandse context ontwikkeld.'

Kross en Lahaise merken op dat de straatinterviews met moslims in deze periode vrijwel allemaal gehouden worden met laagopgeleiden. Moslims worden gezocht op de markt, in het koffiehuis of bij de halal-slagerij. Goed-opgeleide moslims, bijvoorbeeld een docent of een ambtenaar, komen niet aan het woord. Dit versterkt het beeld van de moslim als een persoon op achterstand, achterlijk wellicht. Het gevolg is dat 'de identificatie van de lezer met de geïnterviewde bemoeilijkt wordt', signaleren de auteurs. Omgekeerd mag je verwachten dat jonge, of hogeropgeleide moslims zich door deze interviews in de hoek gezet voelen.

De eerste aanslag op het WTC

Niet lang na de Golfoorlog komt de toenmalige VVD-leider Frits Bolkestein met zijn fameuze toespraak in Luzern. In deze toespraak stelt hij dat de islam een bedreiging zou vormen voor de fundamentele politieke beginselen van de Europese beschaving. Hij concludeert op grond daarvan: 'Vroeger geloofden we in "integratie met behoud van identiteit". Nu zien we dat het één op gespannen voet kan staan met het andere. Alle beleid moet nu gericht zijn op integratie.' Deze rede heeft een lange nasleep in de media. Met enige voorzichtigheid zou je kunnen stellen dat Bolkestein het rendement oogst van wat tijdens de Golfoorlog in de media was opgeroepen.

Daarna duurt het weer enige jaren voordat buitenlandse gebeurtenissen de Nederlandse islam ter discussie stellen. De eerste aanslag op het World Trade Centre in New York in 1993 roept in elk geval in Nederland geen heftige reactie op. De Leidse docent Arabisch en Islam Dr Hans Jansen bestrijdt na de aanslag zelfs dat er een link met de politieke islam is: 'Wanneer islamitische fundamentalisten met de aanslag op het WTC inderdaad de oorlog hebben verklaard aan niet alleen lakse moslims maar ook alle niet-moslims, zou dat groot nieuws zijn - en eerlijk gezegd is dat hoogst onwaarschijnlijk.' Al beseft ook Jansen dat dit soort acties een negatief effect voor de beeldvorming hebben: 'Hoe het ook zij, het moet dezer dagen niet eenvoudig zijn een gewone moslim te zijn. Islamitische leiders als Khomeiny en dr Omar zouden er ook zonder aanslag op het WTC wel eens voor verantwoordelijk kunnen blijken dat de reputatie van de islam bij moslims en niet-moslims wordt geschaad.' (*Volkscrant* 8 maart '93)

Van de Vijver, die in een scriptie de media zowel tijdens de Rushdie-affaire, de Golfoorlog als tijdens deze eerste aanslag volgde, concludeert wel dat met name de televisieverslaggeving over de islam overheerst wordt door 'een gevoel van bedreiging door de ontwikkelingen in de islamitische wereld en de moslims in Nederland. Vaak werden dezelfde beelden gebruikt voor verschillende items van anti-westerse demonstraties en biddende menigten. Meerdere malen zijn eveneens beelden van lijfstraffen uitgezonden.' In de

loop der jaren zijn volgens haar waarneming vooral de beelden die de televisie schetste negatiever geworden.

Schadelijke effecten

In juni 1998 verschijnt er een rapport van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) over de politieke islam in Nederland. Hierin worden eerdere krantenberichten over de islam als vijfde colonne in Nederland tegengesproken. De dienst is niet bang dat radicaal-islamitische groepen in Nederland binnen afzienbare tijd aan kracht en invloed zullen winnen. Wel zouden dergelijke stromingen op langere termijn garen kunnen spinnen bij sociaal-economische malaise, marginalisering en uitsluiting van groepen moslimmigranten: 'In een dergelijke situatie dreigt polarisatie en verstoring van het integratieproces.'

Hoewel er slechts kleine groepen politiek radicale moslims in Nederland zouden functioneren, wil de BVD het effect ervan tegelijkertijd niet onderschatten: 'Door hun gedrevenheid en netwerkvorming zijn zij evenwel niet te veronachtzamen. Evenmin mag het schadelijke effect van hun optreden voor de beeldvorming van de islam en daarmee op het integratieproces van moslims in de Nederlandse samenleving worden onderschat.' Dát is misschien wel het opmerkelijkste aan het rapport: dat 'beeldvorming' zelfs voor de BVD een belangrijke factor in de dynamiek rond moslims in Nederland wordt gezien. CDA-europarlementariër Arie Oostlander pikt dit thema op. Naar aanleiding van het BVD-rapport merkt hij op: 'De media dienen dus op te houden met tendentieuze berichtgeving over de zogenaamde "gevaren van het oprukkende fundamentalisme". Daarentegen is een pleidooi voor een fair integratiebeleid op zijn plaats.' (*Trouw* 11 juli 98).

El-Moumni affaire

Waar tijdens de Rushdie-affaire en de Golfoorlog de positie van moslims in Nederland in de media ter discussie werd gesteld, blijft daarna lange tijd een harde confrontatie uit. Het Nederlandse debat concentreert zich eerder op zaken als immigratie, asielzoekers en de criminaliteit van een deel van de Marokkaanse jongens. De eerstvolgende harde *clash* heeft geen buitenlandse, maar een binnenlandse aanleiding. In Rotterdam bestaat het voornemen om in het kader van Culturele Hoofdstad 2001 de opera *Aisha* op te voeren. Nadat een deel van de in Marokko gerecruteerde cast zich teruggetrokken heeft, besluit regisseur Gerrit Timmers van het Onafhankelijk Toneel de voorstelling af te blazen. Het leidt in Nederland tot een verhit debat over de verhouding tussen cultuur en godsdienst. 'Teheran aan de Maas' kopt *NRC Handelsblad* spottend (22.12.00).

Een tweede *clash* vindt plaats op 3 mei 2001, aan de vooravond van de jaarlijkse dodenherdenking. Dan brengt het televisieprogramma NOVA een reportage over geweld tegen homo's van jongens van Marokkaanse afkomst. In dat verband interviewt de rubriek de Rotterdamse imam El Moumni. Deze bestempelt homoseksualiteit als een ziekte. Dat hij tegelijkertijd geweld tegen homo's uitdrukkelijk afwijst, laat de redactie in de uitzending onvermeld. De

zogenaamde El-Moumni affaire die volgde, wordt door jonge moslims steevast genoemd als een gebeurtenis die de sfeer heeft vergiftigd. Opvallend is dat honderden jonge moslims een steunbetuiging aan El Moumni schrijven. Ook daarin gaat het vooral over negatieve beeldvorming: 'Middels deze brief willen wij, jongeren die de al Nasr moskee regelmatig bezoeken, onze oprechte verbazing uiten over de negatieve beeldvorming die de media momenteel rondom Imam el Moumni scheidt. De beschuldigingen die jegens hem zijn geuit, staan haaks op het beeld dat wij de afgelopen negen jaar van hem hebben gekregen: het beeld van een bekwaame, tolerante en maatschappelijk zeer betrokken man.' (www.imam-online.nl) Veel moslims hebben het gevoel dat El Moumni misbruikt is door de media. Dat sentiment lijkt belangrijker dan de behoefte afstand te nemen van zijn uitspraken.

Bin Laden en Ede

Dit is het maatschappelijke klimaat als op dinsdag 11 september de aanslagen in New York en Washington plaatsvinden. Al kort daarvoor schreef publicist Pim Fortuyn in Elsevier onder de kop 'Koude oorlog met islam' dat Europa, omdat het zou helpen een groot-Albanië te creëren, meewerkt aan 'een grote islamitische staat aan de grens van het vrije Westen, vanwaar de rest van de EU onder de voet kan worden gelopen.' Hij legt dan al een link met islamitische organisaties in Nederland die goed in de gaten gehouden moeten worden. (*Elsevier* 25/08/01) Na de aanslag zegt Fortuyn in CDA-magazine: 'We zullen de barricades op moeten om onze normen en waarden uit te dragen en te beschermen.'

Zijn breed in de media herhaalde opvattingen zijn niet de enige die voor onrust zorgen. Ook een interview met de Amsterdamse hoofdofficier De Wit in *De Volkskrant* doet stof opwaaien. (VK 20/09). De Wit zegt dat er 'oorlogsdraaiboeken' klaar liggen in verband met te verwachten ordeverstoringen door moslims: 'Dan hebben we het over geweldsuitbarstingen, gijzelingen, het kan allemaal.'

De meeste aandacht gaat kort na de fatale 11 september echter uit naar een groepje van negen jongens van Marokkaanse afkomst die in Ede feestvierend de straat zou zijn opgegaan. Bijna alle kranten brengen het verhaal op de voorpagina, hoewel er feitelijk weinig over bekend is. Later blijkt een plaatselijke politiewoordvoerder de enige bron. Hoe de media met dit verhaal zijn omgegaan kan worden verteld aan de hand van twee koppen uit *NRC-Handelsblad*. 13 September: 'Bin Laden heeft ook aanhang in Ede' en 28 september: 'In Ede wás het geen feest om aanslagen op VS'. Juist de dagen na de aanslag heeft de berichtgeving over Ede volgens veel moslims kwaad bloed gezet bij een groot deel van de autochtone bevolking. Dat twee weken later de meeste landelijke dagbladen het bericht alsnog rectificeren, heeft minder effect. De dansende Marokkanen van Ede zijn dan al bijna spreekwoordelijk geworden.

Hype

Ook twee enquêtes leveren veel reactie op. Het multiculturele weekblad *Contrast* komt op Prinsjesdag, een week na de aanslag, naar buiten met de resultaten van een enquête onder moslims. Dat een kleine meerderheid van de geïnterviewden zegt 'begrip te hebben' voor de aanslag, is een conclusie die door veel media groot gebracht wordt. Dat een grote meerderheid van de ondervraagden de aanslag afwijst, krijgt minder aandacht. Ook een onderzoek van *de Volkskrant* wekt veel sensatie. Deze opent op 26 september met de kop 'Radicale moslims moeten het land uit'. Volgens een door het NIPO uitgevoerde enquête vindt 60 procent van de Nederlanders dat moslims met anti-westerse opvattingen moeten worden uitgezet. Beide onderzoeken worden door deskundigen overigens als 'onbetrouwbaar' gekenschetst. Ook de ombudsman van *de Volkskrant* neemt afstand van de eigen enquête.

Op dezelfde dag dat *de Volkskrant* het spectaculaire enquêteresultaat naar buiten brengt, komt ook *de Telegraaf* met een heftige opening: 'Haatkalender duikt op bij moslimschool'. Het is een mistig verhaal over een kalender die 'bij of in een islamitische school zou zijn verspreid' en waarvan 'een exemplaar in het bezit kwam van deze krant'. De kalender bevat onder meer een afbeelding van een neerstortend vliegtuig nabij New York. De erbij afgedrukte Arabische tekst zou volgens de Telegraaf betekenen: *Ik steun op Allah om te sterven voor Allah*. Dit blijkt een foute vertaling van de tekst *Allah sta mij bij*. Uit het artikel wordt niet duidelijk of er sprake is van brede verspreiding, en of de kalender daadwerkelijk op de school is terechtgekomen. Achteraf blijkt het te gaan om een kalender uit mei van 2001, en verwijst de plaat naar een Egyptische piloot die zelfmoord zou hebben gepleegd. Er is geen verband met 11 september. Voor de Journaal-redactie gaat dit bericht te ver. Zij besluit naar aanleiding hiervan een media-deskundige aan het woord te laten om uit te leggen waarom het hier om een *hype* gaat. Een unieke gebeurtenis in medialand.

Islam verbieden?

Ook uniek is de in het Arabisch vertaalde 'Open brief aan de moslims in Nederland' van columnist Sylvain Ephimenco in *Trouw* (29/9). Hij signaleert een toenemende polarisatie tussen 'jullie moslims' en het overgrote deel van de niet-moslimse bevolking. De brief is er vooral op gericht moslims ertoe aan te zetten zich te distantiëren van de aanslagen. Want 'het vermogen tot onderscheiden wordt niet vergemakkelijkt door de feiten'. De plegers van de aanslagen gedroegen zich immers als 'keurige moslimse burgers'? Ephimenco vindt het verbijsterend dat er zo weinig zelfonderzoek is hoe 'je geloof een monsterlijke vertakking heeft gebaard'. 'Gevaarlijk, onder andere voor je zelfbeeld.' Doordat islamitische autoriteiten in Nederland niet erkennen dat er binnen de islam een gewelddadige minderheid bestaat, werken ze 'de generalisaties zelf in de hand', vindt Ephimenco. Naast waardering krijgt hij ook veel kritiek op zijn initiatief. Lang niet elke moslim voelt zich door Ephimenco aangesproken. 'Als een Serviër een moslim vermoordt, hoeft een Nederlandse christen zich toch ook niet verantwoordelijk te voelen', is het verweer. Waar Ephimenco een dialoog probeert aan te gaan, pakt het opiniëtijschrift *HP/De Tijd* de kwestie heel anders aan. 'Er is iets mis met de islam', meldt

het blad over de volle voorpagina. Ook spotjes op televisie hebben dezelfde boodschap. Als de islam zo vredelievend is, waar komen al die enge fundamentalisten dan vandaan? Het voorpagina-artikel is van de hand van Paul Frentrop. Hij bepleit de mogelijkheid de islam in Nederland te verbieden: 'Zouden we dan concluderen dat het islamitische gedachtengoed niet deugt, dan moeten we daar ook de consequenties uit trekken. Dan moet de islam als niet passend in een rechtsstaat verboden worden, net zoals politieke partijen met onfrisse denkbeelden verboden worden.' Frentrop eindigt met een waarschuwing die doet denken aan die van Rasoel, twaalf jaar eerder: 'Hebben we zelf de moed niet de islam ter discussie te stellen, dan valt te vrezen dat onze kindskinderen zullen zuchten onder een terreur die vergelijkbaar is met de deken van barbarisme die in de Middeleeuwen Europa duizend jaar bedekte.' (HP/De Tijd 5/10)

Tussenbalans

Wie deze incidenten op een rijtje zet, kan zien dat er parallellen zijn in het media-gedrag tussen de reactie op 11 september en de Rushdie-affaire. Ook nu is de eerste reactie tamelijk rustig. Premier Kok prijst de moslim-organisaties voor hun primaire reactie van afkeuring. Meteen daarop storten veel media zich echter op 'Ede' en dit incident wordt als het ware gelegitimeerd door de uitkomsten van de enquête van *Contrast*. Er ontstaat een sterke polarisatie tussen 'wij' en 'zij'. Daar staat tegenover dat veel sterker dan in het verleden tegengeluiden in de media te horen, te zien en te lezen zijn. De kritiek op de media van moslimzijde krijgt in veel programma's en in veel kranten aandacht. Zo kan schrijver Abdelkader Benali op de opiniepagina van *NRC-Handelsblad* uitgebreid ingaan op het wantrouwen onder moslimjongeren: 'Tenslotte is er het wantrouwen van de Nederlandse media, niet alleen sinds het Aïsha-debat en de rel rond de uitspraken van de antihomoseksuele imam, maar daarvoor ook al. De eerste niet-Nederlandse Midden-Oosten-deskundige was pas op donderdagochtend op televisie te zien.

Het eerste commentaar op de beleving van de ramp in de multiculturele samenleving kwam van primitieve, huppeldansende semi-hooligans in Ede. Sindsdien zijn er beelden geweest van moskeeën, Marokkaanse jongeren wier gezichtsuitdrukkingen heen en weer bewogen tussen verdediging (het eigen geloof) en verontwaardiging (de catastrofe). Benali formuleert scherp het verschil tussen wens en werkelijkheid: 'Wat ten koste van alles vermeden moet worden (maar we zitten er al tot onze nek in) is simplificatie, hitserij, het recht van de sterkste bruller, generalisaties en regelrechte haat.' (NRC 20/09) Redactrice Anna Visser van dezelfde krant, vindt dat Benali zich maar beter met Koran-kritiek kan bezig houden, dan met mediakritiek. Volgens haar ligt hier 'voor moderne moslims als Benali een uitdaging - grijp hem aan, opdat het radicalisme van de fundamentalisten met wortel en tak worde uitgeroeid.' (NRC 24/10)

Politici reageren eveneens op de media. Minister van Grotesteden- en Integratiebeleid van Boxtel verzoekt de media om hun aanpak te bediscussiëren. En ook burgemeester Opstelten van Rotterdam pleit daarvoor: 'Waar het mij om gaat is dat er angst is. Mensen zijn bang. Dat hoor ik. Dat zie ik. En die mensen vinden dat de media voeding geven aan agressie. Dus wat ik

met mijn opmerkingen wil bewerkstelligen is dat daar over wordt nagedacht.' (NRC 8/10) Het jonge Tweede-Kamerlid Albayrak beklagt zich dat veel media alleen extreme meningen willen horen: 'Ik geloof dat ik het geluid van de mainstream van Turkse moslims verkondig. (..) Na een keer of drie ging ik mij afvragen hoe het toch kwam dat zij uiteindelijk mijn verhaal niet wilden hebben. Volgens mij hebben zij allemaal al een concept in hun hoofd en ik paste daar niet in. (..) Ik vermoed eerder dat men sensatie wilde hebben.' Vanuit de journalistiek wordt de kritiek van moslims en politici afgewezen. Typerend is de reactie van televisiecriticus Maarten Huygen: 'Ook het Tweede-Kamerlid Albayrak (PvdA) ziet de media als boosdoener. Zij zei tegen de Turkse staatszender dat de Nederlandse media de kloof tussen moslims en niet-moslims hebben verbreed door alleen extreme standpunten weer te geven. Ik heb dan naar heel andere programma's zitten kijken dan zij.' (NRC 25/10) Daarmee verwoordt Huygen precies het probleem: de beleving van veel media-consumenten, moslim of niet -moslim, kan geheel verschillen van die van de professionele kijker en journalist. Feit is dat de Nederlandse media ook in tijden van crisis meerdere gezichten vertonen. Naast verschillen *tussen* media vallen daarbij vooral verschillen *binnen* media op. Veel media, met name kranten, brengen een combinatie van sensatie én degelijke achtergrond. Felle columns gaan gepaard met bedachtzame redactionelen. Het lijkt erop dat hier niet alleen twee potentiële lezerspublieken worden aangesproken, maar ook twee delen van de mens: de onderbuik en de hersenen. Dit zou voor een deel kunnen verklaren waarom er onbegrip bestaat tussen journalisten en een deel van het publiek: waar van moslimzijde gewezen wordt op eenzijdigheden, suggestieve koppen en foto's, beschikt de journalist over een stapel genuanceerde achtergrondverhalen die het tegendeel bewijzen. Beiden hebben hun deel van het gelijk. Er is echter reden om aan te nemen dat suggestieve koppen en foto's, gepubliceerd op een emotioneel moment, directer inwerken op het gemoed dan lange en ingewikkelde achtergrondverhalen.

Buitenhof

Naast parallellen in de benadering tijdens de Rushdie-affaire en de Golfoorlog zijn er ook verschillen. Een belangrijke ontwikkeling is dat er in het laatste decennium van de vorige eeuw een nieuw *discours* over cultuur ontwikkeld is. Sinds enkele studies verband gelegd hebben tussen cultuur en criminaliteit, is het niet meer taboe om 'voor de eigen cultuur op te komen'. De tragedie van 11 september heeft nieuwe olie op dit vuur gegooit. In de lijn van Huntington kan deze aanslag gezien worden als onderdeel van de *clash* tussen beschavingen, in het bijzonder tussen 'het' westen en 'de' islam. In verband hiermee is het interessant om even dieper in te 'zoomen' op de opening van het VPRO-programma *Buitenhof* (14/10/01) en in het bijzonder de wijze waarop presentator Peter van Ingen zijn gasten, de wetenschappers Washif Shadid, Paul Cliteur, Paul Scheffer en Hans Feddema introduceert: 'Gebroederlijk zitten ze daar nog. De vier denkers over cultuur en samenleving. Straks gaan ze in debat. Een groot debat over de waarde van onze westerse cultuur en samenleving. Grote vraag: is die superieur aan andere culturen? Overigens kon je dat nooit stellen, tien jaar geleden, volgens mij. En dan gaat het ook over de vraag: is het gevaarlijk die uit te dragen, die superioriteit? En

waar halen we het recht vandaan om te zeggen: onze cultuur is beter dan de rest? Wat zijn de gevolgen als wij vinden dat we eigenlijk beter zijn dan de rest?’

Ook later in het gesprek borduurt Van Ingen voort op deze vraagstelling: ‘Beoordeel dan es de cultuur waar we het over hebben, de cultuur van de Arabische wereld.’ En weer later: ‘De vraag is natuurlijk, Paul Scheffer, als je zegt: “Wij zijn superieur”, wat voor gevolgen heeft dat dan voor de rest van de wereld, vooral omdat wij, met Amerika, technologisch de macht hebben over de wereld?’

Het loont de moeite deze vraagstelling nader te bekijken. *Buitenhof* geldt immers onbetwist als een plek waar diepgaand van gedachten gewisseld kan worden over de politieke actualiteit. Omdat veel politici en journalisten het programma als verplichte kost beschouwen, is het gewettigd te veronderstellen dat het de agenda van politiek en media kan beïnvloeden.

Wat bij de introductie opvalt is dat Van Ingen geen neutrale vraag probeert te formuleren waarover het debat zou moeten gaan, maar al in de volgende zin spreekt over de waarde van ‘onze westerse cultuur en samenleving’. Het woordje ‘onze’ is in dit geval cruciaal. Dit veronderstelt dat niet alleen de redactie en de discussianten geacht worden tot die cultuur te behoren, maar ook de kijker. Geen enkele kijker zal nu nog neutraal naar het programma kunnen kijken. Diegene die zich aangesproken voelt door Van Ingen, zal het als een onderonsje beschouwen, waarin ‘wij’ het over ‘onze cultuur’ gaan hebben - zoals ‘zij’ het over ‘hun’ cultuur mogen hebben - en een kijker die zich niet thuis voelt in de westerse cultuur, of die zich door eerdere ervaringen daarvan uitgesloten voelt, zal nu al geestelijk afhaken, of zich verzetten tegen wat er verder nog volgt.

Minstens even interessant is het vervolg van de inleiding. Van Ingen refereert aan het taboe op de vraagstelling, dat er volgens hem tien jaar geleden nog bestond. Daarmee geeft hij impliciet aan dat nú de vraag of ‘onze cultuur’ superieur is, geaccepteerd of zelfs gelegitimeerd is. En vervolgens loopt hij vooruit op de beantwoording van die vraag, door alvast de vervolgvraag te formuleren: ‘Is het gevaarlijk die uit te stralen, die superioriteit?’ Bij implicatie is hiermee de vraag naar de superioriteit al beantwoord. Natuurlijk heeft de redactie ervoor gezorgd dat er zowel twee vermeende propagandisten van de westerse superioriteit aan tafel zitten, als twee tegenstanders. Maar het *frame* waarbinnen de discussie plaatsvindt, is al niet neutraal meer

Wat dit fragment laat zien, past bij wat Mark Deuze het ‘wij-zij’ perspectief van de Nederlandse journalist noemt: ‘De verslaggeving bestaat bijna zonder uitzondering uit verhalen over wat ‘zij’: allochtonen, migranten, moslims, vinden van gebeurtenissen die ‘ons’: autochtone Nederlanders, Westerse mensen, christenen, aan gaan.’

Radicalisering

De laatste vraag die hier aan de orde komt betreft de mogelijke effecten van deze media-uitingen op de ontwikkeling van moslimidentiteiten in Nederland. Bestaat het gevaar dat Nederlandse moslimjongeren vatbaar worden voor het programma van de politieke islam als gevolg van het feit dat zij zich - mede onder invloed van berichtgeving in de media - gaan identificeren met

denkbeelden, personen en organisaties waarmee ze toch al geassocieerd worden?

Ook later in het gesprek borduurt Van Ingen voort op deze vraagstelling: 'Beoordeel dan es de cultuur waar we het over hebben, de cultuur van de Arabische wereld.' En weer later: 'De vraag is natuurlijk, Paul Scheffer, als je zegt: "Wij zijn superieur", wat voor gevolgen heeft dat dan voor de rest van de wereld, vooral omdat wij, met Amerika, technologisch de macht hebben over de wereld?'

Kortom, het mogelijk radicaliserend effect van negatieve beeldvorming. Op dit moment zijn er, afgezien van de breed geventileerde onvrede van jonge moslims over de media, geen tekenen in die richting wijzen. Professor Entzinger e.a. deden in het rapport 'Islam in de multiculturele samenleving' verslag van hun onderzoek naar illegale actiebereidheid onder autochtone en allochtone jongeren. Slecht vijf procent blijkt bereid schade aan te richten of fysiek geweld te gebruiken voor politieke doeleinden. Belangrijker is dat zij geen 'etnische, religieuze of nationale' verschillen in dit percentage vinden. Het gaat om een kleine groep, vooral jongens onder 25 jaar, die bereid zijn de wet te overtreden. Zij hebben daar eigenlijk geen politieke of etnisch-culturele motieven voor nodig. De conclusie van het onderzoek: 'Veel jonge Turken en Marokkanen in Nederland identificeren zich sterk met de islam, en blijven dat doen, ook als zij al langer in Nederland wonen. Wel wordt de nieuwe islam van jongeren vaak heel anders ingevuld dan de "islam van de vaders", vooral onder de hoger opgeleiden. Zij is sterk geïndividualiseerd en pluraal, en biedt ruimte voor een persoonlijke en selectieve geloofsbeleving, voor onderlinge discussies, voor meningsverschillen en voor tolerantie tegenover andersdenkenden. Kortom, een islam "made in Holland".'

Toch is een waarschuwing op zijn plaats. Michael Verkuyten deed onderzoek naar 'etnische identiteit in Nederland'. Hij stelt vast dat het gevoel dat men 'zelf of de eigen etnische groepering niet volledig, echt of slechts op voorwaarde van anderen wordt geaccepteerd', zijn sporen nalaat. "Onzekerheid over acceptatie en respect is dan voortdurend op de achtergrond aanwezig, met alle psychische en sociale gevolgen van dien. De etnische identiteit moet worden verantwoord en verdedigd zodat het geen vanzelfsprekende basis is om anderen tegemoet te treden.' Op het moment dat jongeren zich niet geaccepteerd worden door de media, kan dit effect dus optreden. Óf er ook daadwerkelijk zo'n effect optreedt, valt op dit moment moeilijk aan te tonen. Daarvoor is het onderzoek naar de beeldvorming van minderheden in de media nog onvoldoende ontwikkeld. Nog sterker geldt dat overigens voor het onderzoek naar het effect van die beeldvorming.

Wel blijkt uit dit overzicht dat elke internationale crisis over de politieke islam tot negatieve, afwijzende en soms ronduit anti-islamitische uitingen in de media geleid heeft. Verbazingwekkend is het daarom niet dat islamitische jongeren op grote schaal lucht geven aan hun ontevredenheid over de media. Dit zou de journalistiek serieuze zorgen moeten baren. Het gaat immers uiteindelijk om de vraag of deze jongeren een rol kunnen krijgen als lezers en kijkers van die media, of zich daarvan af keren en in handen vallen van de politieke islam.

Geraadpleegde bronnen

- **Knipselkrant Seminar**
De Kwestie Rushdie, Humanistisch Verbond, Interkerkelijk Vredesberaad en Nederlands Centrum Buitenlanders, 16 juni 1989.
- **Haleber R.**
Rushdie-effecten, Amsterdam SUA, 1989
- **Minnema F.**
Wie graag in ons vrije land is komen wonen... Moslims, media en de Rushdie-affaire. Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1989.
- **Mohamed Rasoel**
De ondergang van Nederland, Amsterdam, Timmer prod. 1990
- **Kross R. en J. Lahaise**
De vijfde colonne in grillrooms en koffiehuisen; islamberichtgeving in Nederland tijdens de Golfcrisis NVJ, december 1991
- **Islam voor Journalisten**
Reader Werkgroep Migranten en Media van de NVJ, mei 1993.
- **Binnenlandse Veiligheidsdienst**
De politieke Islam in Nederland. Den Haag 26 juni 1998
- **Verkuyten M.**
Etnische identiteit, Theoretische en empirische benaderingen, Het Spinhuis 1999
- **Entzinger H. , C. van Lotringen en K. Phalet**
Islam en multiculturele samenleving, Utrecht 2000
- **Top, B.**
Taboe taboe? Een overzicht van de discussies. In: Media en allochtonen; journalistiek in de multiculturele samenleving. Den Haag, SDU uitgevers 2000.
- **Vijver, K.E.A. van de**
Groen gevaar of deel van de puriforme samenleving, Een onderzoek naar het Nederlandse beeld van de islam in media- en overheidsoptreden 1979-1999. Doctoraalscriptie Geschiedenis, Utrecht, 2000.